

תוכן העניינים

ז	הקדמה
ט	פרופסור הלל (היינץ) אופנהימר, מאת אברהם הלוי
1	מבוא
3	חלק ראשון: באירופה
	פרק א: ילדות 5
	פרק ב: התבגרות 35
	פרק ג: בצבא הגרמני 49
	פרק ד: סטודנט-פועל 68
	פרק ה: דוקטור צעיר מחפש פרנסה 92
	פרק ו: בדרך לארץ ישראל 108
117	חלק שני: בארץ ישראל
	פרק ז: פגישות וסיורים ראשונים 119
	פרק ח: שנות נדידה 134
	פרק ט: בירושלים 144
	פרק י: אני מתחתן 158
	פרק יא: פיטורים מהאוניברסיטה 162
	פרק יב: לתולדות המדע ברחובות 165
	פרק יג: שנות מבחן 1933–1941 169

- פרק יד: פעילות מקצועית 182
פרק טו: קצירה ברינה 203
פרק טז: נסיעות לחוץ לארץ 216
פרק יז: אני חוזר לפיזיולוגיה של הצמח 239
פרק יח: הגורל מצווה: עצור! 245
פרק יט: הפרישה והשיבה 251

הקדמה

ספר זיכרונות זה נכתב לפני למעלה משלושים שנה. אבא הועיד אותו לבני משפחתו ולקוראים אחרים.

במשך שנה כתב את זיכרונותיו בהתמדה, כמעט מדי יום ביומו. הוא ראה שליחות בכתיבתו. רצונו היה למסור לנו מידע על חייו ועל התקופה ההיסטורית הסוערת שחי בה. כמו כן רצה להעביר לנו את השקפת עולמו, שיש בה אהבת האדם, הטבע והארץ. בכתיבתו השתמש במסמכים רבים שהיו ברשותו: מכתבים, ששמר בסדר כרונולוגי, מבני משפחה, מחברים, מעמיתים ומתלמידים; מחברות וציורים מימי בית הספר; יומנים; וכן אוסף של תצלומים וגלויות שתיעדו את חייו באירופה ובארץ. אבא הספיק לסיים את כתיבת זיכרונותיו, אבל לא נותר לו זמן גם לערוך אותם לפני שיתר לחץ דם קטע את חייו בהיותו בן שבעים ושתיים.

בשנים האחרונות התעורר עניין בספרי זיכרונות, ועל כן פנינו אל פרופסור חגיית לבסקי מהמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים בבקשה שתקרא את כתב היד, והיא מצאה שאכן יש בו עניין לקהל הרחב. הוצאת מאגנס, שהוציאה לאור את הספר 'חיטי בר וחיטים תרבותיות' בעריכתו של אבא, קיבלה את הצעתנו להוציא לאור גם את ספר זיכרונותיו. ערכנו מעט את הספר, בכוונה לשמור על מהותו ועל לשונו, קיצרנו אותו והוספנו הערות שוליים אחדות וכן הסברים בגוף הטקסט בסוגריים מרובעים.

גדלנו במשפחה שבה רוחב אופקיו של אבא, לבביותו וגישתו הליברלית השפיעו על האווירה המשפחתית. על אף היותו עסוק מאוד בעניינים מקצועיים היה אבא איש משפחה אוהב ומסור, שגילה הבנה כלפינו

מילדותנו ונהג להעניק לנו מזמנו ומכישוריו. הוא סיפר לנו סיפורים, ניגן, שר, צייר ושיחק עמנו, יצא אתנו לטיולים, הדריך אותנו בעבודת הגינה וסייע לנו בשיעורי הבית. קיימנו אתו שיחות מעניינות ומעמיקות בנושאים רבים ומגוונים. גם עם רבים מעמיתיו ומתלמידיו קשר אבא יחסי ידידות, הם ביקרו בביתנו, ואימא נהגה להזמיןם לארוחות. תלמידו של אבא פרופסור שאול מונסליזה כתב במאמר לזכרו: 'אשר לאופנהימר האדם, הרי רק אלה שזכו להיות מקורביו יודעים להעריך את אוצר הרצון הטוב, תשומת הלב והחמימות שהיה אדם זה מסוגל להעניק לזולת. אם יש משמעות למושג "אדם יקר" — איני יכול להעלות על דעתי אדם אחר, הראוי כמוהו לכינוי זה. מימי נעוריו שמר הן על הרוח הצעירה והן על ההרגל לרכב על אופניים. כן שמר על אהבתו לגיטרה. לתלמידי המחזורים הראשונים זכורה גיטרה זו, שליוותה את שירתו הערבה במסיבות מורים ותלמידים' (השדה, אוגוסט 1971). הלכנו בעקבות אבא למקומות שהזכיר בזיכרונותיו ואף ביקרנו בבית הוריו, שתמונתו מובאת בספר. הקריאה בזיכרונותיו מלווה אותנו ברגשי תודה על שדאג להשאיר לנו את סיפור חייו ונתן לנו אפשרות להתקרב לשורשי משפחתנו, להבינם וגם להעביר לילדינו ולנכדינו ממורשתו. תודתנו נתונה לפרופסור אברהם הלוי, תלמידו של אבא, שכתב עליו דברי הערכה. אנו זוכרות בהוקרה את פרופסור בנימין יעקבי ז"ל, תלמידו של אבא, שקרא את הזיכרונות והבהיר לנו עניינים מקצועיים. תודה למרים שטיין-גרוסמן על עריכת הלשון הראשונה של הספר ולעדי סלמור-חן על עריכת הלשון הסופית. תודה לדן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס, על טיפולו המסור בהוצאת הספר לאור, לטלי אמיר על הרוח הטובה בעבודת ליטוש הטקסט, ולארכיון התמונות של האוניברסיטה העברית בירושלים. בראש ובראשונה נתונה תודתנו לבני משפחתנו אמתי כץ ופול מוגל, שהקדישו זמן רב ועזרו לנו במלוא הרצון ובכל עת לקדם את הוצאתו לאור של הספר.

בנותיו, רות כץ-אופנהיימר, יהודית מוגל ומיכל אופנהיימר-סלע

ינואר 2004

פרופסור הלל (היינץ) אופנהימר

כתלמידו של פרופסור אופנהימר וכמי שהייתה לו הזכות לעבוד שנים רבות במחיצתו, סבור הייתי שהיקף עבודתו והישגיו המדעיים ידועים לי. אך משחזרתי ועיינתי בפרסומיו השונים לצורך הכנת הקדמה זו, עמדתי משתאה נוכח ההיקף והרבגוניות של עבודתו המדעית, ששיעורה התברר לי במלוא היקפו. אופנהימר השתייך לאותו קומץ בוטנאים דגולים שקיבלו את חינוכם המדעי באירופה בראשית המאה העשרים ושהיו מסוגלים לתרום בזמן פעולתם המדעית תרומות רבות ערך ביותר בשטחים שונים ומגוונים של מדע הבוטניקה. תרומותיו המדעיות של אופנהימר משתרעות על פני שטחי הפיזיולוגיה, האקולוגיה, הציטולוגיה, האנטומיה, הסיסטמטיקה, הגאובוטניקה, הפיטופתולוגיה והבוטניקה השימושית.

למרות רבגוניות מתמיהה זו של עבודתו, היא מאופיינית ביסודיות הקפדנית ובגישה הביקורתית. שום דבר אינו מקובל מראש ומוכן מאליו לאופנהימר בגישתו לחקר בעיה מדעית. את הכול יש לברר בקפדנות. הדבר מתחיל בסקר הספרות ובגישה לשיטות המחקר. אופנהימר לא היה מוכן לקבל שיטת מחקר מקובלת רק משום שרבים לפניו השתמשו בה. לפני שבחר בשיטה כלשהי לצורך עבודתו המדעית הוא ערך סקר של השיטות המצויות, השווה ביניהן ולעתים קרובות ערך שינויים יסודיים בשיטות המחקר המקובלות, או אף פיתח שיטות חדשות, מדויקות ומהימנות יותר. הוא היה מוכן להשקיע חודשים ולפעמים גם שנים של עבודה כדי לשכלל את שיטות המחקר, ורק לאחר שהיה משוכנע במהימנותן היה מוכן להשתמש בהן כמכשיר לחקר הבעיה המדעית. מכאן נובעות כמה מתרומותיו החשובות ביותר למדע, בעיקר בשכלול,

בהבהרה ובתחימת התחומים של השיטות העוסקות במאזן המים של התא.

הוא הדין לחקר הספרות. סבורני שיותר מכול ידגים את גישתו היסודית לסקר הספרות המקרה הזה: זכיתי להיות שותף לאופנהימר בקטע של עבודתו היסודית על תופעות האנאביוסה (חידוש החיים לאחר התייבשות) בדנדנה הרפואית. מעטות עד מאוד היו בשעתו העבודות המדעיות שעסקו בתופעה מופלאה וחשובה זו. תוך כדי חיפוש מקורות הספרות התברר לנו שעבודה חשובה ומקיפה בשטח זה נכתבה על ידי פרופסור קושאנין מיוגוסלוויה; דא עקא, עבודה זו כתובה סרבית, ואין אפשרות להשיג נוסח שלה בשפה שגורה יותר. בשבילי, כמו בוודאי בשביל רוב עמיתיי, היה פירוש הדבר שאין העבודה ראויה לציטוט. אך לא כן אופנהימר. הוא דאג להביא את החוברת מיוגוסלוויה, רכש לעצמו מילון וספר לימוד לשפה הסרבית והשקיע כמה שבועות של עבודה מאומצת בקריאה ובתרגום העבודה, שתמציתה הובאה במבוא לעבודתנו על הדנדנה. האם מישהו מאתנו היה מסוגל לכך?

אופנהימר נולד בברלין ב-1899 ובה קיבל את ראשית חינוכו. אביו, הכלכלן והסוציולוג הדגול פרופסור פרנץ אופנהימר, ידוע היטב מתולדות ההתיישבות בארץ. רעיונותיו היו הבסיס להתיישבות הקואופרטיבית. יש להניח שהבן הושפע מאביו לא רק בנטייתו המדעית, אלא גם בגישתו הציונית. הוא למד באוניברסיטאות שונות בגרמניה ובמרכז אירופה אצל בוטנאים נודעים, אך הושפע ביותר ממורו פרופסור הנס מוליש מווינה, שבהנחייתו עשה את עבודת הדוקטור שלו. בעבודתו הוכיח אופנהימר את נוכחותם של מעכבי נביטה בציפה של פרות עסיסיים כעגבנייה ומלפפון. בעבודה חלוצית זו נפתח פתח לשורה ארוכה של מחקרים בוויסות הכימי-אנדוגני של הנביטה והצמיחה, שדה מחקר בעל חשיבות ראשונה במעלה בפיזיולוגיה של הצמח.

נוסף על התמחותו והשתלמותו במדע בסיסי הכשיר עצמו אופנהימר עוד בגרמניה בעבודה מעשית בגננות ואף מילא מספר תפקידים חשובים במשתלות מסחריות. בכך מתאפיין צד אחר של עבודתו המדעית, עוד

משלביה הראשונים: הקשר בין המדע ויישום התוצאות לתועלת החקלאים. בשנת 1925 עלה אופנהימר לארץ. זמן קצר לאחר מכן הוזמן על ידי משפחת אהרנסון בזכרון יעקב לטפל בעיזבונו הצמחי של אהרן אהרנסון, מגלה 'אם החיטה', לסדרו ולהוציאו לאור. עבודה זו פתחה לפני אופנהימר פתח לשורה ארוכה של מחקרים חשובים בסיסטמטיקה ובגאובוטניקה של צמחיית ארץ ישראל והמזרח התיכון, שנמשכה ברציפות במשך כל תקופת פעולתו המדעית. עבודות אלה כללו הוצאת ספרים להכרת הפלורה של ארץ ישראל משני עברי הירדן, מחקרים על מוצא החיטה והתלתן המצרי ומחקרים גאובוטניים ואקולוגיים של הצמחייה באזורי הארץ השונים.

בשנת 1931 הצטרף אופנהימר לסגל האוניברסיטה העברית הצעירה כאחד ממייסדיה של המחלקה לבוטניקה באוניברסיטה. בהר הצופים הוא התמסר במרץ רב למחקריו במשק המים של התא והצמח ובמיוחד לבעיות הסתגלות הצמחים לתנאי יובש ובעיות העמידות לצמא. מחקרים אלה הם גולת הכותרת של פעילותו המדעית ובהם עיקר תרומתו לפיזיולוגיה של הצמח.

בשנת 1933 נקרא אופנהימר לעזור בפיתוח תחנת הניסיונות החקלאית ברחובות (היום מרכז וולקני). כאן הוא ייסד את המחלקה להדרים ובמסגרתה ביצע מחקרים, בעיקר בהזנה של הדרים ובהשקייתם. מחקריו במשק המים של עצי הדר הם בעלי חשיבות מרובה במיוחד, בהיותם אבני דרך להבנת התנהגות העצים בתנאים אקולוגיים שונים ובשמשם יסוד פיזיולוגי להשקיית מטעים בתנאים סובטרופיים. אופנהימר היה בין הראשונים שהדגישו, בניגוד לדעה השולטת, את ההשתנות ההדרגתית בזמינות המים לצמח עם התייבשות הקרקע וכן היה בין הראשונים שהציעו קביעת מועד השקיה לפי אינדיקטור פיזיולוגי-צמחי.

עם הקמת המכון לחקלאות (כיום הפקולטה לחקלאות) של האוניברסיטה העברית ברחובות (1942) חזר אופנהימר והצטרף לסגל המורים של האוניברסיטה העברית. כאן ייסד תחילה את המחלקה להורטיקולטורה ואחר כך את המחלקה לפיזיולוגיה של הצמח. במשך שנתיים שימש דקן הפקולטה.

כמו כן הקדיש אופנהימר מזמנו למחקר ולהוראה בגנות, דנדרולוגיה ויערנות. תקוותו הייתה לכונן בכך יסודות למחלקות חדשות ליערנות ולגנות נוי, והיא אכן התגשמה מאוחר יותר. בשנת 1935 ייסד אופנהימר את ה'עיתון לבוטניקה', שיצא לאור באנגלית עם תקצירים בעברית. הוא שימש עורך ראשי של העיתון שנים רבות. העיתון עבר כמה גלגולים והוא היום *Israel Journal of Plant Sciences*. ביום העצמאות תשי"ט (1959) הוענק לאופנהימר פרס ישראל בחקלאות על עבודתו המדעית החשובה ועל תרומתו לפיתוח ענף ההדרים בארץ.

לאחר פרישתו התפנה אופנהימר לפעילות גם בשטחי תחביביו: המוזיקה והבלשנות (בעיקר נמשך לבו לבלשנות משווה), ובתקופה זו התפנה גם לכתובת ספר ביוגרפי זה.

במהלך חייו ופעילותו הענפה חינך אופנהימר, תמך ועודד תלמידים רבים. תכונותיו התרומיות, יושרו ונכונותו המתמדת לעזור בכל עת לתלמידיו ולעמיתיו קנו לו שפע של ידידים ומעריצים. כולנו זוכרים אותו כאיש מופת ומצרים עד למאוד על חסרונו.

פרופסור אברהם הלוי

מבוא

כשאני מתיישב לסקור את תוכן חיי ומאורעותיהם אני בן שבעים שנה, סיימתי מפעל חיים מגוון ולא רגיל ואין כבר לא כוח ולא רצון להוסיף ולעשות. די בעשייה מקצועית – הגיעה העת לעסוק בתחביבים, ליהנות מערכי תרבות כציור ומוזיקה וללמוד דברים חדשים הרחוקים עד כמה שאפשר מהבעיות שהעסיקוני לפני פרישתי מהחיים היוצרים והתוססים. סבורני שחיי אנוש חייבים להיות כמלאכת מחשבת ואסור להתגנב 'סתם ככה' לעולם האמת בלי לתת דין וחשבון לאלה הבאים אחרינו.

סבי ואבי שניהם השאירו זיכרונות בעלי ערך אישי, היסטורי ותרבותי. אני רואה חובה לעצמי לעשות כמוהם. במקום להתפזר ולהתכבד לעת זקנה, מוטב להרהר ולהיזכר בעבר שהיה כשיט בים סוער, כאשר רוב הזמן היה עצם הקיום מוטל בספק. המכשולים שנערמו לפניי בדרך דרבנוני להתגבר עליהם בשיקול דעת ובהערכה נכונה של המצב. מעולם לא הרכנתי ראשי, לא החנפתי לבעלי השפעה תוך ויתור על צדק ויושר, ואמנם השגתי את כל המטרות שנראו לי חיוניות: בית חם ומרווח, אישה אוהבת ומסורה, בנות נחמדות, מוכשרות וישרות, חתנים נאמנים ומצטיינים בעבודתם, נכדים חמודים; הערכה של בעלי המקצועות השונים שבשטחם פעלתי, חברים ותלמידים כאחד המעריצים את הידע שרכשתי ומסרתי להם בהתמדה ובדייקנות, אך לא פחות את אישיותי. גם לא חסר יסוד חומרי להבטיח קיום בכבוד. בקיצור, הגעתי למנוחה ולנחלה. אינני מוכן להתחלף עם איש, כי אני יודע שאני עשיר ומאושר; אך לצערי אנו חיים במלחמה שאת קצה מי ישור, והשיבה הטובה מוגבלת לא מעט עקב ירידת כוחות שלא קל להשלים עמה. לכן מתממשים גם בי דבריו של

מבוא

פרידריך פון שילר: שמחת חיים בלתי מעורבת בצער אינה מנת חלקם של בני תמותה.